

Ростислав РАДИШЕВСЬКИЙ

У світовій літературі є чимало випадків, коли митець за життя не був повністю збаг-ненний і пізнаний або ж був несправедливо принижений. І лише після смерті здобував визнання, читацьку аудиторію та й світову славу. Саме такою є доля Юліуша

Словацького. За життя поета його твори були недо-оцінені, не раз навіть фальсифікувалися. Сам митець постійно зазнавав мстивих на-клепів з табору аристократів. Але відразу після смерті здобув повагу не лише польського народу. Створена ним традиція звер-нення до високої ідейності, тематичного роз-маїття, багатства думок, розробка нових сюжетів та жанрів, наповнення слова чудо-дійною енергією і неповторним тембром звучання — сприяли посиленню соціально-естетичного впливу на свідомість наступних поколінь. Однак творча спадщина митця сприймалась та інтерпретувалась в різні пе-ріоди історичного поступу неоднаково. Го-ловне те, що його творчість не залишала чи-тачів байдужими, була живлющим джерелом, привертала увагу до суспільних та літературних проблем. Це підтверджує також освоєння спадщини Ю. Словацького українською літературою навіть при побіжному погляді на проблему.

На Україні, яку Словацький називав «давньою батьківщиною», його твори набули нового життя в перше десятиліття після його «відкриття» (1860—1866) польським вченим Антонієм Малецьким. Хоча не можна сказати, що ім'я митця ще за життя не було відоме українському читачеві. Окремі твори в оригіналі читалися на Галичині й Волині, про що свідчить, зокрема, судова справа Конарського та Саломеї Бекю з 1838 року. Читач мав змогу познайомитися із Словацьким з російських перекладів та критичних статей, вміщених у періодиці. Перший російський відгук про нього відноситься до 1835 року, коли П. П. Дубровський в оглядово-інформаційній статті «Новейшая поэзия у поляков» стисло розповів про життя й окремі твори поета, а також видав власні прозові переклади його поеми «Араб» та другої строфи «Сповідь монаха» з поеми «Монах». Дослідник підкреслив, що твори автора «сповнені чарівної поезії», а його «могутній та розкішний» вірш порівняв із віршем А. Міцкевича. Таке зіставлення поезії Словацького і Міцкевича сприяло популяризації його творів в Росії, де старший побратим під час свого перебування прогресивною громадськістю був увінча-ний «лавровим вінком поета свободи».

Ю. Словацький виступив у другій фазі розвитку польського романтизму, коли інтерес до цього напрямку вже дещо пригасав, а відтінений авторитетом А. Міцкевича, мав ніби менше підстав прислужитись як рідно-му письменству, так і літературі його «дру-гої батьківщини». Проте читач неодмінно побачить спільні типологічні риси, наявні в творчості Словацького й українських письменників одного з ним покоління: за-хоплення історією та народною творчістю, особливу вагу в якій мала романтично-фольклорна символіка. Чимало ідентичних художніх розв'язань знаходимо в творах українських романтиків — Є. Гребінки (по-ема «Курган», «Український бард», поема «Богдан»), М. Костомарова (трагедія «Сава Чалий» та «Переяславська ніч») і інших.

Співзвучні твори Ю. Словацького й Т. Шевченка, особливо коли обидва автори славили «коси українських гайдамаків» («Гайдамаки» Т. Шевченка; «Сон срібний Саломеї», «Три

псалми», «Беньовський» Ю. Словацького), коли звертались до історичного минулого українського народу («Іван Підкова», «Гамалія» Т. Шевченка; «Змій» Ю. Словацького), надсилали по-слання рідним народам («І мертвим, і живим...» Т. Шевченка; «Гробниця Агамемнона» Ю. Словацького), висловлювали ідею розправи з царизмом («Великий льох» Т. Шевченка; «Поема Пяста Дантишка» Ю. Словацького). У віршах «Заповіт» Т. Шевченка і «Мій заповіт» Ю. Словацького думки про власну смерть не приводять до песимістичних узагальнень, а висловлюється оптимістичне сподівання про те, що їх поезія послужить людям в боротьбі за революційне оновлення (Шевченко), підсилить надії на краще життя (Словацький). Обидва твори пройняті високими патріотичними почуттями.

Ми не маємо жодних фактів, які б засвідчили особисте знайомство цих людей, взаємовпливи в творчості. Тут швидше йдеться про генетичні витоки, про наявність типологічних ознак, породжених однією історичною добою. Два поети належали до різних націй і класів, але у відтворенні дійсності були подібними.

Наблизити інонаціонального митця до рідного письменства, зробити його доступним широкому загалу можна, в першу чергу, таким важливим засобом взаємозбагачення літератур, як переклад. Це й здійснив перший перекладач творчості Ю. Словацького на українську мову І. Верхратський.

Проте йому належать лише переклади «Батька зачумлених» (1876) та «В Швейцарії» (надрукований 1880 року в журналі «Денниця», № 19—24), які «нині мають значення хіба що історичне». Але в кінці XIX — на початку XX ст. ці дві поеми привернули чи не найбільшу увагу українських письменників.

Переклад поеми «В Швейцарії» здійснений 1890 року В. Кольбою. Трохи пізніше в «Ділі» (1897) переклад «Батька зачумлених» надрукував В. Щурат. На початку століття С. Твердохліб надрукував уривки поем «В Швейцарії» (1907) та «Батько зачумлених» (1908). Звичайно, порівняно з першою спробою Верхратського, перелічені переклади були певним кроком уперед у відтворенні змісту та форми оригіналів. Симптоматично, що саме цього часу згадані поеми неодноразово перекладались і на російську мову.

Перші справді критичні оцінки творчості Ю. Словацького в українській літературі належать Івану Франку, який вже в 70-х роках XIX ст. зацікавився польським ро-мантиком. Надто важливими є дві статті критика, написані польською мовою, з

при-воду шеститомного видання творів Ю. Словацького у Львові (1894), підготовленого Г. Бігеляйзенем. У рецензії «Нове видання творів Словацького» Франко дав оцінку першим чотирьом томам, проникливо аналізуючи твори, які «після смерті Словацького викликали такий ентузіазм, що їх цінували вище від творів Міцкевича. На них зросла ціла плеяда наслідувачів. Більше того, поезія Ю. Словацького гаряче сприймалася читачами, бо закликала народ до боротьби». Не менше слушних думок висловив Каменяр у наступній статті «Юліуш Словацький і його твори» («Tu

dzie

ń

» — до-дток до газети «Киг

j

eg

Lwowsk

i», 1895, № 8, 9, 11). Франко схвально оцінив видання Г. Бігеляйзена, а разом з тим значно доповнив аналіз окремих творів Словацького.

Глибоке осмислення творчості польсько-го романтика та пристрасне ставлення Франка до нього позначилося на його власних естетичних пошуках, що виявилось в прямих ремінісценціях, в продовженні якихось мотивів і т. д. Це бачимо, скажімо, при зіставленні трагедії «Лілля Венета» Словацького і повісті «Лель і Полель» Франка. Звичайно, йдеться не про наслідування свого попередника, а лише про продовження прогресивних ідей його творів, наповнення їх революційним пафосом, як це найбільш виразно засвідчує зіставлення «Відповіді на «Три псалми» Ю. Словацького та «Гімну» І. Франка.

Коли письме

н

ники-модерністи кінця XIX — початку XX ст. намагалися виставити Ю. Словацького за свого предтечу, Леся Українка в статті «Заметк

и

о новейшей польской литературе» (1900), спираючись на творчість польського романтика, критикувала їх «метафізичний натуралізм, або декадентизм», а також «модернізм» і протиставила цим течіям «гріхи реалізму» польських романтиків, тобто «Па на

Тадеуша» А. Міцкевича і «Батька зачумлених» Ю. Словацького. Леся Українка надіслала до петербурзького журналу «Жизнь» переклад з польської на російську (підписаний криптонімом «М. К.»), можливо, це Михайло Кривинюк —

P. P.)

«небольшой, но очень типичной вещи Ст. Пшибишевско

г

о, шефа краковской «модерны», «Памяти Юлия Словацкого» з власноручними правками та примітками, де піддала нещадній критиці модернізм. Переклад не був надрукований, оскільки журнал закрили в травні 1901 року, але примітка до перекладу варта уваги і свідчить про глибоке розуміння

українською письменницею історико-філософської суті найскладнішого твору Словацького — поеми «Король-Дух».

Незгасний інтерес Лесі Українки до спадщини Ю. Словацького, духовна близькість митців, звернення до одних і тих же тем та образів, спільність художніх смаків привели до того, що українська письменниця виступила до певної міри спадкоємницею традицій польського романтика. Художні паралелі і споріднені мотиви найбільш яскраво відбилися при зверненні до близьких фольклорних джерел, як це маємо в «Балладині» та «Лісовій пісні», до міфу й античних образів («Лілля Венета» та «Кассандра»), в опрацюванні єгипетської теми («Подорож до святої землі з Неаполя», «Подорож на Схід», цикл «Весна в Єгипті», «Ра-Менеїс» та інших, «Батько зачумлених» та «Ніобея»). Звертаючись до мистецького світу Ю. Словацького, Леся Українка знаходила підтвердження своїм художнім пошукам і концепціям.

На початку XX ст. особливо посилювався інтерес до творчості Ю. Словацького у зв'язку з століттям від дня його народження. З'явилися популяризаторські статті й наукові праці, нові переклади творів автора «Балладини». Однією із таких розвідок була стаття «Ю. Словацький в українському письменстві і перекладі» (Львів, 1909). Належала вона В. Щурату, який в ту пору у згоді з декадентською модою вбачав у Ю. Словацькому «батька польського модернізму». В. Щурат торкається питання зв'язків Ю. Словацького і української літератури і знаходить лише один їх вияв: між поемами «Король-Дух» і «Маруся Богуславка» П. Куліша. Автор статті не помітив більш очевидних ремінісценцій, аналогій у творах хоч би тих українських письменників, доробок яких він аналізував. Так, у циклі віршів С. Твердохліба «Із гір» збірки «В свічаді плеса» (1908) епіграф взято з поеми Ю. Словацького «В Швейцарії», а один із віршів — «Як тужить трембіта» — присвячений саме Ю. Словацькому. Він обійшов мовчанкою багато в чому подібний погляд на Коліївщину, розповідь про яку можна віднайти в творчості Ю. Словацького та М. Старицького (роман «Последние орлы» (1901), історична драма «Обороті Буші» (1898), драма «Богдан Хмельницький» (1887, 1896), незавершена історична драма «Владислав IV» (1904). Окремим поезіям Словацького і Старицького притаманні агітаційний, закличний пафос, прагнення у важкі для українського і польського народів дні прислужитися поетичним словом. Тут наявні навіть аналогії в засобах вираження однакової тематики, як це спостерігаємо у віршах «До України» М. Старицького та «Гробниці Агамемнона» Ю. Словацького. Старицького захоплювали твори польського романтика, сповнені революційної пристрасті і заклику до боротьби.

В. Щурат звернув увагу на те, що М. Старицький «переклав, а радше переспівав дві його поеми національно-політичного значення», тобто вірші «Кулик» та «Гімн». Дослідник зробив спробу докладно проаналізувати переклади віршів Словацького, які здійснили І. Верхратський, В. Кольба, С. Твердохліб, М. Старицький. До речі, його стаття мала бути вступом до власних перекладів Словацького — вірша «Мій заповіт» та поеми «Батько зачумлених», яка в перекладі мала назву «Чума в Ель-Аріш». У своїй праці В. Щурат також повідомив, що до ювілею Словацького переклад поеми «Ангеллі» здійснив П.

Стебницький, який у вступі до перекладу дуже високо оцінив твір польського поета і зазначив, що він «має нахил до ідей всесвітнього соціального ре-волюціонізму, що не відповідав світогляду тодішньої польської інтелігенції, найбільше перейнятої традиціями історичної Польщі».

Дещо іншого плану була стаття Ю. Бу-ряна «Юліуш Словацький», написана під враженням гучного святкування століття з дня народження поета на Україні. Однак у ній виразно відчутне прагнення автора зроби-ти з Ю. Словацького предтечу модерні-стів.

Ще ширші популяризаторські завдання ставила О. Пчілка в своїй брошурі «Юліуш Словацький, його життя, творчість і зразки творів», яка вийшла відразу після вшану-вання пам'яті поета. Українська письменни-ця подала в найзагальніших рисах Слова-цького «яко чоловіка і поета» і протисти-ави-ла його творчість «поезії декадентського упадку», бо він був «оборонцем народу, а «про шляхту польську сміливо висловив-ся, що вона втратила свою гідність і стала нікчемною». Тут же подано переклади тво-рів Ю. Словацького, які їй «здаються найкращими»: «В альбом Софії Бобрової», уривок «Якщо ти будеш у моїй країні», «Стокротки», «Розстання», уривок першої дії трагедії «Лілля Венета» і разом з Ф. Петруненком «Гімн» («Смутно так, боже»).

У перекладах О. Пчілки ці твори чи-таються легко, хоч і не позбавлені окре-мих пропусків, відступів і намагання спро-стити «принади» оригіналу, який «збудова-ний буйною, розкішною фантазією, розцві-чений барвистим словом». Український читач вперше міг познайомитись з драматур-гією польського поета з перекладу О. Пчіл-ки фрагменту «Лілли Венети». У 1913 році український театр М. Садовського поставив на київській сцені драму «Мазепа». Пере-клад, як припускають дослідники, міг нале-жати комусь із акторів чи режисерів теат-ру. Не виключаємо, що перекладачем «Ма-зепи» могла бути Софія Тобілевич, яка за рік до того переклала з польської білим віршем популярну в свій час драму «Зача-роване коло» Л. Риделя.

Як бачимо, засвоєння спадщини Ю. Сло-вацького йшло різними шляхами. Щоправда, український читач із тих нечисленних перекладів та літературно-критичних статей ще не міг досягнути вповні ідейно-естетичного багатства творчості польського романтика. Більші здобутки на цій ниві ма-ємо уже в післяжовтнєву епоху.

Тоді ж українські митці в першу чергу звернули увагу на українську тематику в творах

Словацького. Твір «Мазепа» у 1926 році вийшов у перекладі М. Зерова. Він же написав до книжечки передмову.

Дослідник Є. Рихлік у спеціальній праці «Українські мотиви в поезії Юлія Словацького» (Ніжин, 1929) наводить чимало фактів оспівування Словацьким рідного Кременця, річки Ікви, української природи і людей, підкреслює, що він «із Ікви зробив поетичний символ рідного краю, як Міцкевич з Немана». Проте окремі цікаві положення праці Є. Рихліка не підтверджені конкретним аналізом, як це зроблено ним у статті «Сава Чалий і Сава Целінський у польській літературі», де простежені «польські поетичні варіації на один з легендарно-історичних українських мотивів».

Висвітленню Ю. Словацьким у драмі «Срібний сон Саломеї» та поемі «Беньовський» гайдамацького руху (чи подій Коліївщини) в порівнянні з «Гайдамаками» Т. Шевченка та «Канівським замком» С. Гоцинського присвятив своє дослідження «Гоцинський, Словацький і Шевченко як співці Коліївщини» М. Мочульський. Розглянувши образи Семенка, Вернигори, Целінського, які мали відношення до Коліївщини, автор статті зробив ряд висновків про оригінальність творів, їх ідейно-художнє значення. «Щодо ідеології Гоцинський, Словацький і Шевченко розкрили в своїх творах криваву рану стосунків польської шляхти до українського народу, зосібна до селян загалом».

Новий етап в ознайомленні українського читача з творчістю Ю. Словацького настав після Великої Вітчизняної війни, коли свіжим змістом наповнились радянсько-польські взаємини в галузі політики, економіки та культури, великого розмаху набрала перекладацька справа. Нині з позицій марксистсько-ленінської методології висвітлюється спадщина великих митців, відбувається активна взаємодія культур. Саме на це звернув увагу П. Нестеровський у післямові до одного з перших повоєнних перекладів драми «Марія Стюарт» (переклад М. Зісмана), який вийшов 1947 року. Творчість митця почала широко досліджуватись, перекладатись й популяризуватись у різних куточках Радянського Союзу силами відомих літературознавців, театрознавців, фольклористів, філософів, істориків тощо.

Перша книжка вибраних творів Ю. Словацького вийшла в 1952 році. До неї увійшло 28 ліричних творів в перекладі відомих українських поетів і перекладачів: М. Рильського, М. Бажана, В. Сосюри, Л. Первомайського та інших. Сюди увійшли також три поеми «Ян Білецький» (О. Новицький), «Батько зачумлених» (М. Терещенко), «У Швейцарії» (М. Рильський). Тут же надруковано трагедію «Лілля Венета» в перекладі Б. Тена, який через три роки видав окремою книжкою драму-казку «Балладина».

Найповнішим українським виданням спадщини Ю. Словацького став двотомник «Вибрані твори» (1959). Сюди ввійшли із попереднього видання майже всі твори (окрім драми «Лілля Венета»), а також лірика і публікувалися українською мовою поеми «Змій» (В. Струтинський), «Беньовський» (М. Рильський та Є. Дроб'язко), драма «Фантазій» (М. Бажан).

У рік святкування 160-річчя від дня народження Ю. Словацького в серії «Перлини світової лірики» вийшла в світ збірка «Поезії» (К., «Дніпро», 1969). Тут вміщено ряд нових перекладів, здійснених відомими майстрами художнього слова.

Перші два видання вибраних творів польського поета здійснювались під загальною редакцією М. Рильського. Зрозуміло, що подолати складності, закладені в оригіналах Словацького, вдалося не всім. Істинно майстерним рівнем позначені переклади творів, здійснені Рильським, Бажаном, Терещенком, Павличком, Драчем, Лубківським, Теном, Коротичем.

Після виходу двотомника Словацького «Вибрані твори» відомий польський письменник, лауреат Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» Ярослав Івашкевич, високо оцінивши загалом видання, висловив своє захоплення перекладами М. Рильського «Беньовського» та М. Бажа-на «Фантазій».

Таким чином, український читач мав змогу познайомитись із основними творами Словацького в майстерних перекладах, проте його багатобарвний поетичний світ постав би ще виразніше, коли б вичерпно була представлена лірика. Ще зовсім не перекладалися українською мовою його прозові твори і щоденник, повна чарів епістолярна спадщина. Не відтворені досі ранні поеми «Лямбро», «Година роздумів», пізніші — «Ангеллі», «Розповідь Пяста Дантишика герба Леліва», «Подорож із Неаполя по святих місцях», а також драми «Кордіан», «Горштинський», «Срібний сон Саломеї».

Поряд із перекладами активно йшло освоєння спадщини Словацького радянськими літературознавцями. Назвемо післямову П. Нестеровського до «Марії Стюарт», передмову до «Мазепи» М. Зерова, передмови до обох видань вибраних творів (1952, 1959), до драми «Балладина» (1955) та «Поезії» (1969), ґрунтовні вступні статті написав Г. Д. Вервес. Крім цих літературно-критичних праць, вже в 50-х роках були захищені

кандидатські дисертації В. Мартиновим та С. Левінською, присвячені важливим проблемам драматургії письменника.

Великий інтерес до творчості Ю. Словацького виявили українські літературознавці під час святкування 150-річчя від дня народження поета-романтика, що відзначалося згідно з постановою Всесвітньої Ради Миру.

На ювілейну дату відгукнулась як всесоюзна, так і республіканська преса статтями та популярними замітками С. Левінської, О. Новицького, М. Гнатюка, Ф. Погребенника, Л. Дмитерка та інших. На батьківщині поета, в місті Кременці, на Тернопільщині 5—7 вересня 1959 року працювала виїзна наукова сесія, скликана за ініціативою Українського комітету славістів при Президії АН УРСР, Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, Інституту суспільних наук АН УРСР та Кременецького педінституту. Матеріали конференції були надруковані в збірнику «Міжслов'янські літературні взаємини» (1961, вип. 2) та періодичній пресі. Про вияв шани до великого польського патріота-інтернаціоналіста, речника революційно-визвольних ідеалів та передвісника братерства народів свідчать також матеріали міжнародного симпозіуму «Польська література в братніх взаєминах з літературами народів СРСР», присвяченого 160-річчю з дня народження Ю. Словацького. В Кременці було відкрито пам'ятник і меморіальну дошку.

Найбільш помітним дослідженням в радянському літературознавстві, де йдеться про зв'язки Ю. Словацького з українською літературою, є праця Г. Д. Вервеса «Юліуш Словацький і Україна». Поставлене завдання Г. Д. Вервес розв'язує в трьох розділах книги: «Революційний поет-патріот», «Там, де плине срібна Іква» та «Словацький в українських перекладах». Дослідник вичерпно оглянув твори від «Української думи» до «Срібного сну Саломеї» на тлі поезії представників «української школи», вказав на те, що в окремих творах поета «бринять реалістичні струни», відзначив новаторські риси його творчості, зробив перший мас-штабний аналіз-оцінку українських перекладів, підкресливши при цьому художню своєрідність його стилю і манери.

У 1973 році на Україні з'явилася і перша в Радянському Союзі монографія про творчість Ю. Словацького, яка належить перу С. Левінської. Авторка докладніше від попередніх дослідників розглядає життєвий і творчий шлях поета, вказує на зв'язки Словацького з російською літературою, аналізує його зрілі драматичні твори та поеми. Книжку С. Левінської про великого польського поета-романтика можна вважати значним досягненням українського радянського літературознавства.

Українські радянські науковці висвітлюють також питання світогляду письменника, зокрема, про це йдеться в кандидатській дисертації О. І. Краглик «Суспільно-політичні і філософські погляди Ю. Словацького».

О. Краглик торкнулася критики поетом Ватикану, клерикалізму як душителя національно-визвольної боротьби народів. Цим проблемам присвячене окреме дослідження І. Глинського «Юліуш Словацький у боротьбі проти Ватикану та католицизму». Окремо слід сказати про сприйняття спадщини Ю. Словацького відомими українськими поетами, що виступали з перекладами та критичними статтями про польського поета. Оцінки М. Рильського, Л. Дмитерка, М. Бажана, Д. Павличка позначені любов'ю і глибоким проникненням в складний поетичний світ митця.

Великий знавець польської літератури М. Рильський у своїй статті «Полум'яний геній» поставив Ю. Словацького поруч з А. Міцкевичем: «Вони робили одну спільну справу, адже вони — серед самих різноманітних емігрантських течій — боролись не тільки за Польщу, а за польський народ в самому вищому і прекрасному значенні слова. Адже й шлях у них був один: шлях революції».

У статті Д. Павличка «Титан польського і світового письменства» читаємо: «Він жив так мало — всього 40 років! — у таких винятково несприятливих обставинах; color: black; letter-spacing: 0.5pt;margin-bottom: 0pt; text-align: justify; text; color: black; lserif, etter-spacing: 0.5pt;-indent: 42.55pt; line-height: normal;x для творчості, що, здається, тільки невсипущістю генія можна пояснити вер style=; color: black; letter-spacing: 0.5pt;лич, титанічний у національному і загальнолюдському розумінні набуток його слова».

Муза великого польського романтика в радянський час стала надзвичайно популярною на Україні. З особливою шаною й увагою радянський народ ставиться до тих місць і пам'яток, що безпосередньо пов'язані з Ю. Словацьким, йому відкрито пам'ятники, меморіальні дошки, музейні кімнати, його ім'я носять бібліотеки і вулиці. Тривають нові пошуки архівних матеріалів, пов'язаних із спадщиною поета, близького і рідного українському народові.

Громадськість України широко відзначила 175-річницю від дня народження Ю. Словацького. В Кременці, Тернополі, Києві пройшли урочисті літературні вечори. Нові

переклади творів поета здійснили Д. Павличко, В. Лучук.

В перекладі І. Глинського вийшли фрагменти пісень поеми «Беньовський» (видав-ництво «Таврія», 1984), в якій розповідає-ться про так звані кримські пригоди героя.

Творчість Ю. Словацького продовжує ви-кликати живий інтерес у радянських науковців, письменників, перекладачів, мисте-цтвознавців, адже, як слушно зауважив М. Бажан, його поезія «має широке міжна-родне значення, всесвітню славу й поша-ну. Перекладена багатьма мовами, зокре-ма мовами радянських народів, вона стала невід'ємною частиною світової духовної спадщини, яку так бережуть і пильнують од новітнього варварства люди соціалістич-ного суспільства».

Дорогоцінні скарби поезії Ю. Словацько-го з часом дедалі повніше відкриваються нашому народові, і ми змогли переконати-ся, що й стосовно до України він мав право сказати: «По смерті я лишусь серед живих»

